

UNIVERSITATEA "OVIDIUS" – CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE

Rezumat

Teză de doctorat

*Repere eshatologice în cadrul revelației noutestamentare.
Perspectivă misionară*

COORDONATOR:
Prof. Univ. Dr. Pr. Gheorghe ISTODOR

Student – Doctorand
Ionuț Gheorghiță SECARĂ

CONSTANȚA
2019

Cuprins

Introducere.....	3
I. Aspecte doctrinare eshatologice în cadrul teologiei ortodoxe	4
II. Repere eshatologice în religiile necreștine	7
III. Eshatologia în paradigma științifică contemporană. Repere fundamentale	9
IV. Provocări eshatologice la adresa misiunii ortodoxe	12
V. Remedii și soluții misionare ortodoxe pentru combaterea provocărilor de natură eshatologică	14
Concluzii	16
Bibliografie selectivă.....	18

Introducere

Moartea omului și viața viitoare a reprezentat întotdeauna o preocupare importantă pentru om, încă din cele mai vechi timpuri și până astăzi. Din perspectiva ortodoxă, momentul morții nu echivalează cu momentul dispariției ființei umane, cu nimicirea vieții sau cu neexistența. Viața se continuă, evident sub altă formă, și după moarte. Prin moarte, trupul se întoarce în pământul din care a fost făcut iar sufletul se întoarce la Dumnezeu (Eccleziast XII, 7) pentru a primi răsplată pentru faptele săvârșite în această viață. Sufletul omului continuă să existe la locul stabilit prin judecată în așteptarea judecății de apoi.

Parusia, sau cea de a doua *Venire a Domnului Hristos* este menită să judece viii și morții, precum și să predea Tatălui împărăția, realizându-se începutul împărăției veșnice. Această învățătură creștină este fundamentală motiv pentru care Sfinții Părinți de la cel de-al doilea Sinod Ecumenic de la Constantinopol din 381 au simțit nevoia să o menționeze în Crezul creștin: „Și iarăși va să vină cu slavă, să judece viii și morții, a Cărui împărăție nu va avea sfârșit”. Parusia mai poartă diferite numiri precum venire sau sosire, arătare, împărăție sau arătare a măririi, descoperirea împărăției, descoperirea măririi sau Ziua Fiului Omului.

Momentul în care se va petrece Parusia nu se cunoaște nici măcar de îngerii din ceruri, cu numai Dumnezeu Tatăl are cunoștință de acest lucru. Totuși, Sfânta Scriptura menționează câteva semne care vor fi premergătoare judecății universale.

Propovăduirea Evangheliei la toate neamurile pământului este unul dintre aceste semne. Propovăduirea se face de mii de ani, însă și după trecerea a două mii de ani există popoare care nu au auzit de Mântuitorul Hristos și de Evanghelie, iar alte popoare, în special triburi izolate, sunt necunoscute încă până acum. Un alt semn important este convertirea la creștinism a poporului lui Israel, a cărei convertire va fi „ca o înviere din morți” după cuvântului Sfântului Pavel.

Atât Mântuitorul, cât și apostolii vorbesc de mulți „hristoși” mincinoși și proroci și învățători mincinoși, care vor apărea și care se vor situa în mod evident împotriva Bisericii. Însă, se vorbește și de unul care va fi cel mai puternic și care va avea cea mai mare influență. Acesta a fost numit omul nelegiurii, fiul pierzării, potrivnicul, care se înalță mai presus de tot ce se numește Dumnezeu, sau se cinstește cu închinare, așa încât să se așeze el în templul lui Dumnezeu, dându-se pe sine drept dumnezeu. Acesta va apărea înainte de venirea Domnului și nu este altul decât „fiara” din Apocalipsă.

Parusia, însemnând sfârșitul aspectului lumii, va marca și începutul veacului ce va să fie, al eternității, când se va inaugura, pe acest pământ înnoit, „împărăția cea fără de sfârșit” a lui Hristos, pe care apoi El o va preda Tatălui când „împărăția harului” se va transforma în „împărăția slavei”.

Această învățătură ortodoxă cu privire la eshatologie a fost atacată încă din timpul bisericii primare când sentimentul eshatologic era foarte prezent în rândul credincioșilor și, din cauza faptului că învățătura nu era pe deplin definitivată, au apărut câteva erezii cu privire la sfârșitul lumii printre care cea mai importantă a fost hiliasmul. Numai că în zilele noastre, această erezie a căpătat noi forme fiind prezentă în toate ereziile advente care atacă zilnic învățătura și spiritualitatea Bisericii. Necesitatea și actualitatea temei propuse reiese din faptul că misiunea Bisericii trebuie să lupte și să combată în nod continuu cu astfel de erezii și doctrine străine de revelația divină.

I. Aspecte doctrinare eshatologice în cadrul teologiei ortodoxe

Învățătura creștină ortodoxă cu privire la eshatologie cuprinde adevărurile de credință ale revelației divine în legătură cu acele ultime faze și evenimente ale vieții pământești, mai cu seamă despre: moarte, rai și iad, venirea a doua a lui Hristos, învierea morților, judecata obștească (universală), viața veșnică.

Ultimele lucruri ale lumii și ale omului sunt, pe de o parte, sfârșitul unor forme de existență și de viață care sunt caracteristice acestei vieți pământești, forme care sunt cunoscute din experiență și din trăire, iar pe de altă parte sunt începutul de existență umană diferită de cea pământească care este necunoscută nouă oamenilor cu ajutorul observației și experienței, ci doar cu ajutorul Revelației divine., Viața viitoare, chiar dacă este viața din continuarea celei de aici, ea este alta decât viața aceasta de aici. Chiar dacă este total diferită de cea pământească, viața viitoare are legătură cauzală cu cea de aici. Aceasta, deoarece viața de aici este pregătitoare a celei de dincolo, iar aceea, cea de dincolo în raport cu cea pământească este, în privința conținutului ei fericit sau nefericit, ca o urmare sau mai bine zis ca un efect al vieții pământești, pentru fiecare om în parte, după cum a trăit aici în acord cu rânduiala binelui voit de Dumnezeu ori împotriva acelei rânduieli, într-o măsură mai mare sau mai mică. Judecătorul drept al fiecărui om, atât imediat după moarte, cât și la judecata obștească, este Mântuitorul Hristos, Logosul întrupat: „El (Hristos) este Cel rânduit de Dumnezeu să fie judecătorul al celor vii și al celor morți” (Faptele Apostolilor 10, 42), pentru că „Tatăl nu judecă pe nimeni, ci toată judecata a dat-o Fiului” (Ioan 5, 22), în judecata dumnezeiască intrând și „toate faptele ascunse, fie bune, fie rele” (Ecleeziastul 12, 14), toți înfățișându-se „înaintea judecății lui Hristos, ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău” (II Corinteni 5, 10).

Revelația divină arată aspecte ce țin de începutul lumii noastre de aici (Evrei 11,3) dar și despre sfârșitul lumii actuale, atât cât înțelepciunea divină a socotit de trebuință a fi cunoscut pentru viața omenească și desăvârșirea acesteia. De aceea, putem spune că sfârșitul lumii reprezintă o certitudine, însă fără ca cineva, afară de Dumnezeu, să știe când (Matei 24,35; Corinteni 7, 31).

Un alt eveniment esențial ce ține de eshatologie va fi, prin atotputernicia dumnezeiască, învierea morților¹. Acest eveniment se referă la faptul că sufletele tuturor oamenilor care au trecut în viața de dincolo, despărțindu-se prin moarte de trupurile lor, se reunesc cu trupurile lor pe care le-au avut în viața aceasta, și așa așteaptă judecata universală, rămânând tot așa, unite, și după judecata universală pentru totdeauna.

În același timp, învierea morților mai exprimă și adevărul că, propriu-zis, numai trupul omului învie, pentru că sufletul este nemuritor, și că moartea este despărțirea sufletului de trupul cu care a viețuit împreună pe pământ, eveniment tragic în destinul omenesc, fiind descompunere a ființei umane în elementele din care a fost alcătuită la creație și pe parcursul vieții de aici. Astfel că învierea morților este astfel refacerea într-o formă nouă de existență² și pentru veșnicie a unității vii a omului creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu.

Învierea morților reprezintă un act al atotputerniciei și al dreptății divine. Având în vedere că omul în viață lui pământească a trăit și a activat cu sufletul și cu trupul, nedespărțite, este normal ca la urmă să fie răsplătit sau pedepsit atât sufletul, cât și trup acestuia. Dacă nu ar fi așa, adică dacă numai unul din elementele componente ale firii omenești, ori sufletul, ori trupul, ar primi diferit unul de altul binecuvântarea sau pedeapsa corespunzătoare faptelor săvârșite pe pământ, atunci, atotdreptatea dumnezeiască ar fi atinsă, ceea ce ar fi de neconceput, fiind vorba de judecata lui Dumnezeu, care nu se poate contrazice pe El însuși lucrând într-un chip după atotputernicie și într-altul, opus, după dreptate.

Momentul Parusiei Domnului este cunoscut numai de Dumnezeu, chiar dacă în Sfânta Scriptură sunt menționate mai multe semne care vor semnala apropierea Parusiei Domnului, precum: propovăduirea Evangheliei în toată lumea (Matei 24, 14), convertirea la creștinism a poporului evreu (Osea 3, 5; Rom. 11, 25-26), apariția lui Antihrist (2 Tesalonceni. 2, 3-4, 8; 1 Ioan 2, 18), semne pe cer și cutremure, persecuții, răzmerițe și războaie, foamete și ciumă, proroci mincinoși (Matei 24, 4-12; Marcu 13, 7-13; Luca 21,9-16), căderi de la credință, de la învățătura cea adevărată (2 Timotei 4, 3-4), mari păcate omenești (2 Timotei 3, 1-5); însă acestea au fost totdeauna în istorie, și tot Sfânta Scriptură spune că acestea „trebuie să fie toate, dar încă nu va fi sfârșitul...”, ci „începutul durerilor” (Matei 24, 6, 8). Este de la sine înțeles că toate acestea se vor întâmpla înainte de Parusia Domnului, fără însă să se poată determina nici durata lor, nici succesiunea lor și nici timpul dintre ele și venirea a doua a Domnului.

¹Vezi Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morților*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1943

²*The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, editat de John Anthony McGuckin, Union Theological Seminary, New York, 2010, p. 136

Din păcate, această învățătură a făcut să apară mulți proroci mincinoși, interpretând eronat cuvintele Sfintei Scripturi, care s-au desprins de Biserica cea drept-mărturisitoare și care răspândesc multe erezii care pretind că pot ști care este data exactă a venirii lui Mesia, de fapt ei înșelând sau amăgind pe cei neîntăriți sau cu o pregătire religioasă precară. De aceea, trebuie să urmăm cu sfințenie porunca dată Apostolilor de către Mântuitorul: „Vedeți să nu vă amăgească cineva” (Matei 24, 4; Marcu 13, 5), și să ne menținem pe drumul cel drept al vieții creștine, înaintând fără abatere de la cele ale dreptei credințe, în cult și în morală, după învățătura Bisericii noastre drept-măritoare, ea fiind condusă permanent de Capul ei pururea cel viu, Iisus Hristos, și asistată de Duhul Sfânt mereu lucrător în ea, prin ceea ce ea este și rămâne în veac „Biserica Dumnezeului celui viu, stâlp și temelie adevărului” (1 Tim. 3, 15).

În toate scrierile Noului Testament se exprimă credință că prin Mântuitorul Hristos, Dumnezeu a pătruns în istoria omului. Astfel, putem spune că veșnicia a pătruns în timp și istoria omului a intrat în ultima ei fază, cea eshatologică. Dorința de a descrie această nouă situație de fapt nu a fost ușoară pentru că limbajul omenesc, caracterizat prin relativitate așa cum este orice experiență umană, și-a arăta ușor limitele inerente. Perspectiva eshatologică adusă de Fiul lui Dumnezeu a relevat lipsurile și limitele limbajului uman, obligându-i pe scriitorii creștini să găsească noi modalități de exprimare. Timpul viitor care este specific limbajului eshatologic a fost înlocuit, însă fără să fie înlăturat, cu timpul prezent în încercarea de a demonstra că pentru cei care cred în Hristos istoria a intrat deja în ultima fază și sfârșitul istoriei a început³. Bineînțeles că timpul viitor specific limbajului eshatologic nu dispare, deoarece în cărțile Noului Testament se vorbește despre un sfârșit al istoriei, istorie ce nu a încetat atunci când Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat⁴. Eshatologia a fost inaugurată prin venirea lui Iisus și este în proces de desăvârșire, dar împlinirea și încheierea acestui proces ține încă viitorului.

Tema eshatologiei joacă un rol proeminent în cadrul învățaturii Noului Testament. Creștinismul, din însăși originea sa, are un caracter eshatologic. Acest lucru rezultă din faptul că învățătura sa se bazează pe venirea lui Mesia și inaugurarea lucrării Sale; iar din punctul de vedere al Vechiului Testament aceste evenimente fac parte din eshatologie. Este foarte adevărat că în teologia iudaică zilele venirii lui Mesia nu au fost întotdeauna incluse în era escatologică propriu-zisă, dar au fost adesea considerate ca fiind o introducere a vremurilor eshatologice⁵.

³ C. Kingsley Barrett, *The Gospel According to St. John. An Introduction with Commentary and Notes on the Greek Text*, Westminster Press, Philadelphia, 1978, p. 68

⁴ Nicole Chibici-Revneanu, “The hour comes and now is here”(In. 4,23; 5,25). The Eschatological meaning of the johannine wpa”, în *Sacra Scripta*, nr. 1, 2008, p. 73

⁵ Louis Jacobs, *A Jewish Theology*, Behrman House, Millburn, NJ, 1973, p. 271

Eshatologia reprezintă o temă specială a învățăturii Bisericii Ortodoxe, ea constituind o parte fundamentală din întreg conținutul adevărilor de credință revelate. În cuprinsul învățăturii ortodoxe, eshatologia nu reprezintă un simplu capitol de dogmatică situat la finalul tratatului sau manualului, ci este necesar ca întreaga teologie ortodoxă să fie așezată într-un tipar eshatologic. Așa cum am văzut, eshatologia este învățătura teologică în legătură cu ultimele lucruri care se vor întâmpla, respective ultimul moment al creației. Creștinismul ortodox are parte de o doctrină eshatologică completă, deoarece pentru creștini, în special pentru cei contemporani care se confruntă cu numeroase provocări venite din sfera laică, planul eshatologic sau viața veșnică de după moarte, nu reprezintă ceva ce se va petrece în viitor, ci ea a început în și prin Hristos care a înviat din morți. Deoarece Hristos rămâne cu cei ce cred în El într-o legătură intimă și vie prin împărtășirea din Trupul și Sângele Lui, pentru creștinul contemporan viața veșnică a început deja aici pe pământ. Astfel, această întâlnire și împărtășire cu Hristos nu rămâne doar ca o credință eshatologică ce se va petrece în viitor, ci presupune credința unei prezențe adevărate a lui Hristos în fiecare credincios, în mod nedesăvârșit încă de pe pământ și în mod deplin în veșnicie. De aici rezultă și importanța covârșitoare a învățăturii eshatologice pentru viața și misiunea omului contemporan.

II. Repere eshatologice în religiile necreștine

Tradiția creștină a moștenit credința în învierea morților din Vechiul Testament, unde găsim câteva texte importante pe această temă. Cele mai multe dintre ele subliniază rolul important al trupului în cadrul învierii, care este descrisă în general ca o reunire a sufletului cu trupul.

În Vechiul Testament, una dintre cele mai admirabile mărturii cu privire la credința în învierea morților este reprezentată de episodul martiriului celor șapte frați iudei și al mamei lor din Cartea a doua a Macabeilor. Pentru a nu încălca legea lui Moise, cei șapte frați au refuzat să se supună poruncii regelui și să mănânce carne de porc. Pentru această faptă de nesupunere, ei au fost condamnați la moarte. Unul dintre ei i-a spus regelui: „Tu dar, nelegiuitule, ne scoți pe noi dintr-această viață, însă împăratul lumii, pe noi cei care murim pentru legile Lui, iarăși ne va învia cu înviere de viață veșnică” (II Macabei 7, 9). Și cum i s-a poruncit altui frate să-și întindă mâinile pentru a-i fi tăiate, acesta și le-a întins și „vitejește a zis: Din cer le-a dobândit acestea și pentru legile Lui nu țin seamă de ele, pentru că nădăjduiesc că de la El iarăși le voi dobândi” (II Macabei 7, 11). Un alt frate a spus chiar înainte de a-și da sufletul: „Bine este a muta nădejtile cele de la oameni și a aștepta pe cele de la Dumnezeu, că noi iar vom învia prin El, iar ție nu-ți va fi înviere spre viață” (II Macabei 7,14). Mama celor șapte frați, care urma să moară ultima, își încuraja fiii spre martiriu, spunându-le: „Nu știu cum v-ați zămislit în pântecele meu și nu v-am dat duh și viață și închipuirea

fiecăruia nu eu am întocmit-o. Ci Ziditorul lumii, Care a zidit pe om de la nașterea lui, vă va da ca un milostiv iarăși duh și viață, de vreme ce acum nu vă este milă de voi, iubind legile Lui” (II Macabei 7, 22-23). Cuvintele mucenicilor și ale mamei lor arată că și în vremurile precreștine exista în rândul fiilor lui Israel o credință în Judecata de apoi. De asemenea, se vorbește despre ea în Cartea Ecclesiastul: „Bucură-te, omule, cât ești tânăr și inima ta să fie veselă în zilele tinereții tale și mergi în căile inimii tale [...], dar să știi că, pentru toate acestea, Dumnezeu te va aduce la judecata Sa” (Ecclesiastul 11, 9).

Pe de altă parte, o altă religie monoteistă, islamul, învață că viața de pe acest pământ nu reprezintă decât un test și că aceasta este trecătoare. De asemenea, islamul învață că există o răsplată și o pedeapsă, că există o altă viață după aceasta iar răsplata sau pedeapsa nu sunt neapărat păstrate pentru Ziua Judecății, deoarece una sau cealaltă începe imediat după moarte și sufletul părăsește trupul. Islamul crede și în înviere, în responsabilitatea umană care determină starea sufletului după moarte și în Ziua Judecății finale. Imaginea eshatologiei coranice este reprezentată de bucuriile pe care omul le poate avea în rai dacă a avut o viață dedicată lui Allah sau pedepsele iadului pe care le vor trăi necredincioșii.

Eshatologia religiilor panteiste se transpune printr-o transformare a lumii, o ciclicitate a ei având în vedere că toate culturile budiste tradiționale în mod special au aderat la o viziune asupra lumii constituită de o cosmologie nesfârșită, cunoscută sub numele de samsara. În hinduism și Jainism putem regăsi o viziune asupra lumii paradoxală: mai pesimistă, și mai optimistă în același timp, deoarece, chiar dacă ei cred că trăim vremurile de sfârșit, aceste vremuri sunt se vor finaliza în scurt timp.

În religiile ancestrale politeiste romane și grecești un capitol deosebit de important îl constituie doctrina despre comuniunea omului cu zeii adevărați comparată cu un extaz care reprezintă doar o pregustare a fericirii care este trăită după moarte când sufletul, ascendent în sferele cerești, va penetra toate tainele lor. Exaltarea tranzitorie, care luminează inteligența omului aici pe pământ, este o prefigurare a fericirii care va fi inoculată în el de perspectiva imediată a stelelor și înțelegerea deplină a adevărului. Cele mai ideale preocupări ale mântuirii în această lume sunt doar o schiță slabă a binecuvântării care va fi perfecționată în viața care va veni.

Astfel, mistica astrală bazată pe o experiență psihologică, ajută la construcția unei doctrine complete a nemuririi. Aceasta a glorificat idealul vieții pământești și l-a proiectat în viața de dincolo. Aceste idei, așa s-au răspândit în întreaga lume romană, nu au reușit să modifice profund întreaga concepție a destinului omului.

III. Eshatologia în paradigma științifică contemporană. Repere fundamentale

Știința reprezintă un domeniu al cunoașterii sistematice destul de greu de definit, aceasta reprezentând una dintre principalele activități ale minții omenești. Din această perspectivă, ea se aseamănă destul de mult cu religia, arta sau filosofia. În limba latină, *scientia* înseamnă *cunoaștere*⁶, însă, în accepțiunea de astăzi, ea reprezintă doar *un anumit tip de cunoaștere*. Știința are trei tepte: *observația* dirijată, care conduce la *clasificarea* cunoștințelor; iar de la clasificare se ajunge, prin deducție, la *legi generale*, care pot fi aplicate, în continuare, noilor fenomene, fie neprovocate, fie provocate în sens experimental. În cazul în care legile astfel stabilite nu se aplică noilor observații sau experimente, ori dacă duc la erori, atunci se modifică legea conform experienței celei noi. Știința este o cercetare fără limite, „care trebuie să întrunească asentimentul general al experților”⁷.

Pe măsură ce știința înaintează în cunoașterea lumii prin prisma faptului că Dumnezeu a pus în om o înțelegere a lucrurilor pe care acesta tinde să și-o atribuie ca pe o calitate obținută pe cont propriu, cu atât se dovedește mai fragilă și mai falsă imaginea noastră despre lume, iar materia însăși mai iluzorie, părănd mai degrabă o expresie a gândului, așa cum afirmă filosofi francezi creștini: materia este gândită. Din punct de vedere creștin, nu ne îndoim că așa stau lucrurile. Doar că, mai întâi, ea a fost gândită de Dumnezeu și abia apoi, prin imitație și har, a fost gândită și de om.

Cercetările cosmologice ale științei moderne au stabilit că universul sau cosmosul ar avea o anumită greutate, însă această teorie nu corespundea aproape deloc cu legile fizice pentru că peste 80% din materia universului nu există, ceea ce ar fi trebuit să ducă, în mod necesar, la dispariția lumii. Stelele, sorii, praful cosmic pe care le putem noi vedea, cu ochiul liber sau cu cele mai sofisticate aparate, nu explicau aproape deloc fenomenul echilibrului universal, menținerea în existență a galaxiei noastre și a celorlalte galaxii. Un procent covârșitor din materie lipsea. Oamenii de știință, pentru a-și da o explicație lor înșiși, au inventat termenul de „materie neagră” (*dark matter*), adică ceva invizibil, nesesizabil, care intervenea pentru a furniza cosmosului forța gravitațională necesară pentru a forma structurile uriașe ale existenței sale (dar care nu reprezintă decât 10-12% din materia necesară echilibrului). Desigur, oamenii de știință contemporani au o gândire strict materialistă care nu are în vedere existența divinității proniatoare și nu pot ieși din tiparele ei. Din acest motiv au fost emise diverse teorii cu privire la sfârșitul lumii, una dintre ele fiind cea a materiei de către antimaterie rezultând o ciocnire catastrofală, în care totul va dispărea,

⁶ *Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology*, edited by Stephen F. Brown, Juan Carlos Flores, Rowman & Littlefield, Lanham, 2018, p. 284

⁷ Gary Edmond, *Expertise in Regulation and Law*, Routledge, London, 2017, p. 16

rămânând numai energia pură. Însă, în Sfânta Scriptură se vorbește foarte clar cu privire la sfârșitul lumii: „Iar cerurile de acum și pământul sunt ținute prin același cuvânt și păstrate pentru focul din ziua judecății și a pieirii oamenilor necredincioși. Și aceasta una să nu vă rămână ascunsă, iubiților, că o singură zi, înaintea Domnului, este ca o mie de ani și o mie de ani ca o zi. Domnul nu întârzie cu făgăduința Sa, după cum socotesc unii că e întârziere, ci îndelung rabdă pentru voi, nevrând să piară cineva, ci toți să vină la pocăință.” (2 Petru 3,7-10).

După ce lumea materială se va sfârși, vor fi un „cer nou” și un „pământ nou”, pe care oamenii de știință contemporani nu le intuiesc, din cauza orbirii lor spirituale, dar pe care învățătura creștină le cunoaște prin revelația lui Dumnezeu și prin credință.

Descoperirile treptate din ultimele secole cu privire la dimensiunile enorme ale universului au născut teoria că facem parte dintr-un cosmos care se micșorează în termeni de spațiu și timp. Imensitatea universului sugerează un viitor uriaș, care ridică în mod automat întrebarea, din punct de vedere științific, dacă umanitatea va rezista acestui viitor îndelungat. În ceea ce privește teologia creștină, aceasta implică necesitatea articulării doctrinelor cu privire la cea de a doua venire, a sfârșitului lumii și a reînnoirii creației în contextul cosmologiei contemporane, însă nu în sensul de modificare a acestor învățături, cât mai degrabă în sensul unei aprofundări. Subiectul viitorului universului a fost abordat în mediul științific în mod frecvent în ultimele decenii⁸. Eshatologia fizică, după ce a apărut ezitant ca ramură a cosmologiei în sine, s-a schimbat considerabil recent, în timp ce gândirea interdisciplinară despre eshatologie este încă în fază incipientă. Dialogul dintre știință și eshatologia creștină este marcat de o “lipsă surprinzătoare de angajament”⁹, deși în ultimii ani se pot remarca unele contribuții semnificative la literatura încă rară despre ea. Școlile umaniste, la rândul lor, au început să se implice, munca filozofului J. Leslie fiind o excepție demnă de remarcat¹⁰.

Această lipsă de implicare poate, desigur, se datorează, pur și simplu, unor bariere epistemice importante: viitorul pur și simplu nu se supune cercetării științifice deoarece aceasta, de regulă, studiază evoluția anterioară a cosmosului și a umanității. Acest lucru este întărit de științele naturii – inclusiv logica și matematica – care au preocupări care sunt departe de concepția Laplaciană a cosmosului ca fiind complet previzibilă. De asemenea, anumite teorii cosmogonice care concep lumea ca fiind în esență neschimbată sunt total diferite față de noile teorii care vorbesc despre un „univers deschis”¹¹ care evoluează în timp.

⁸ Milan Cirkovic, “A Resource Letter on Physical Eschatology”, in *American Journal of Physics*, no. 71(2), 2003, pp. 122-133

⁹ Robert John Russell, *Cosmology from Alpha to Omega*, Fortress Press, Minneapolis, 2008, p. 302

¹⁰ vezi John Leslie, *The End of the World*, Routledge, London, 1998

¹¹ Vezi Karl Popper, *The Open Universe: An Argument for Indeterminism*, Rowman and Littlefield, Totowa, 1982

Provocarea pentru un astfel de dialog între eshatologia fizică și cea teologică este dublă pe de o parte, de ideea de vastitate a spațiului-timp care nu sugerează, la prima vedere, că sfârșitul omenirii va coincide cu sfârșitul universului, iar, pe de altă parte că legea termodinamicii spune că orice organism viu conștient este supus procesului de dezintegrare. Cuvintele fizicianului englez Paul Charles William Davies și-a aliniat teoria cu privire la sfârșitul lumii cu cea creștină „dacă există un scop pentru univers și acesta atinge acest scop, atunci universul trebuie să se încheie, pentru că existența lui continuă ar fi gratuită și inutilă”¹².

O parte din dificultatea dialogului dintre eshatologia științifică și cea teologică constă în faptul că lucrăm cu două „moduri epistemice”, adică cele ale predicției bazate pe legile naturii, iar predicția presupune și limite, pe de o parte, și credința în cele promise de Fiul lui Dumnezeu, iar cele două nu pot fi comparate sau cântărite direct unul împotriva celuilalt. În primul rând, dacă presupunerea caeteris paribus – conform căreia universul va fi în viitor guvernat de aceleași legi ca și acum și, prin urmare, putem extrapola în mod cert pe baza acestor legi – să fie îmbrățișată sau mai degrabă provocată, fie de către partea științifică (de exemplu, prin optimismul emergent, referirea la caracterul provizoriu al cunoașterii științifice sau la scenariile mai exotice din eshatologia fizică), fie de abordarea teologică.

De multe ori constatăm că suntem într-o mare măsură ignoranți ai viitorului, chiar dacă dispunem de multe informații, mai ales în contextul eshatologiei creștine, motiv pentru care o „trezire” în acest sens este absolut necesară. În scopul relației dintre eshatologia științifică și cea teologică, scenariile eshatologiei fizice sunt în general divizate în cei care se sunt de părere că viitorul este infinit sau finalitatea lumii va fi în viitorul îndepărtat și cei care prezintă teorii de diferite feluri cum că eshatologia se va realiza într-un viitor mai apropiat. Și într-un caz și în celălalt vorbim de o limitare a cunoașterii științifice deoarece teoriile au la bază nivelul de cunoaștere actual, iar prin descoperiri ulterioare ale omenirii se poate constata faptul că s-a plecat de la premise greșite în formularea uneia sau alteia dintre teoriile eshatologice științifice.

Eshatologia fizică falsifică eshatologia teologică. Cel mai interesant punct de vedere l-am găsit la Bertrand Russell: „Omul, care este produsul cauzelor ce nu aveau nici o previziune de sfârșit, a realizat că originea, creșterea, speranțele și temerile sale, iubirile lui și credințele sale, nu sunt decât rezultatul așezării accidentale ale atomilor, că nici un foc, nici un eroism, nici o intensitate a gândului și a sentimentului nu poate păstra o viață individuală dincolo de mormânt; că toate

¹² Paul Charles William Davies, *The Last Three Minutes*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1994, p. 155

lucrările veacurilor, toată inspirația, toată luminozitatea din zilele noastre a geniului uman sunt destinate să dispară în moartea vastă a sistemului solar”¹³.

În mod similar, previziunile științifice pentru viitorul universului l-au condus pe Steven Weinberg la concluzia că „cu cât universul pare mai de neînțeles, cu atât mai mult pare inutil”¹⁴. Asemenea argumente legate de „disperarea” cosmică se bazează în mod obișnuit pe o combinație a reducționismului, împreună cu perspectiva termodinamică a distrugerii prin căldură, având la bază trei idei: 1. viața, conștiința și întregul domeniu al semnificației și al valorilor sunt reduse la fizică, bazându-se pe structuri complexe ale materiei; 2. această materie complexă este obligată să se destrame, după cum spune termodinamica; 3. universul nu poate avea cu adevărat un sens.

IV. Provocări eshatologice la adresa misiunii ortodoxe

Eshatologia creștină își are rolul și locul ei în cadrul învățaturii Bisericii lui Hristos. Importanța ei este de netăgăduit, dovadă stă existența unui articol de credință în cadrul simbolului niceo-constantinopolitan ce se referă strict la învăătura eshatologică ortodoxă „aștept învierea morților și viața veacului ce va să fie Amin.”

Așadar, eshatologia este foarte importantă și datorită legăturii strânse cu soteriologia creștină. Cu alte cuvinte, învierea trupurilor celor adormiți, parusia Domnului, judecata obștească și instaurarea împărăției lui Dumnezeu sunt evenimente cvasi-concomitente. Totuși, pe această dimensiune există grave erezii de factură adventă, care speculează, manipulează și înfricoșează pe cei mai naivi, creduli, puțini credincioși și puțini pregătiți dintre noi. Dintre toate temele advente, de departe cea mai periculoasă este cea legată de sfârșitul lumii..

Învăătura și misiunea Bisericii Ortodoxe trebuie să răspundă competent, pe baza Revelației dumnezeiești, la o provocare venită din sfera ocultă a societății românești, mediatizată fără discernământ, astfel că impactul este unul extrem de puternic, în special la cei care sunt în afara Bisericii Ortodoxe sau la cei care sunt indiferenți religios în interiorul acesteia. Este vorba de vehiculatul an 2000 ca sfârșit al lumii! Datele referitoare la acest eveniment ne sunt furnizate de multe mișcări neo-religioase în cadrul cărora găsim aproape toate elementele constitutive unei false religiozități de tip ocult-sectar propagat de mișcarea New-Age, întâlnim presupuneri aberante fundamentate cu pretenții științifice și cel mai important, avem de a face cu un impresionant sincretism ocult și pseudo-științific cu privire la sfârșitul timpului și la ceea ce va urma din perspectivă magico-religioasă (este vorba de pseudo-religiozitatea necreștină de ieri și de azi).

¹³ Bertrand Russell, “A free man’s worship”, in *Mysticism and Logic, and Other Essays*, Allen Unwin, London, 1963, p. 41

¹⁴ Steven Weinberg, *The First Three Minutes: A Modern View of the Origin of the Universe*, Basic Books, New York, 2015, pp. 154-155

Ereziile advente cu privire la sfârșitul lumii fac parte integrantă din ereziile anti-creștine și anti-eclesiale cu care s-a confruntat și se va confrunta Biserica până la Sfârșitul veacurilor. Pericolul ereziei era mai mare decât cel al persecuției, pentru că: “o idee persecutată se întărește, dar o idee falsificată se corupe, se denaturează, se compromite și se îngroapă, pe când pericolul persecuției era trecător, al ereziei era permanent ca însuși creștinismul pentru că, erezia este umbra adevărului și se ține după el continuu ca o imitație nereușită.”¹⁵

În acest context, Pr. Prof. Dr. Dumitru Radu subliniază importanța păstrării drepte credințe ca un mijloc eficient de apărare și combatere a ereziei: „Păstrarea drepte credințe implică apartenența reală și tot mai susținută a creștinului la Biserică și la tot ceea ce are loc în Biserică pentru ea ca comunitate de credință și sacramentală a oamenilor cu Dumnezeu și pentru membrii ei. De aceea atât cunoașterea dar și aprofundarea și aplicarea dreaptă a adevărului dumnezeiesc cuprins în Scriptură, precum și păstrarea acestui adevăr de către credincioși, nu pot avea loc decât în Biserică și în comuniune cu cei care sunt iconomi ai tainelor lui Dumnezeu, adică cu episcopul și preoții Bisericii”¹⁶.

Toți proorocii mincinoși despre care menționa Mântuitorul Hristos , acei „lupii răi” despre care amintea Sfântul Apostol Pavel, „învățătorii mincinoși” despre care vorbește Sfântul Apostol Petru și “antihriștii” despre care vorbește Sfântul Apostol Ioan, sunt „eretici”, „adică toți acei „creștini” care s-au abătut – cu știință și voință – de la învățăturile cele sănătoase și adevărate ale religiei și Bisericii lui Hristos”¹⁷. Prof. Teodor M. Popescu spune că pentru Sfinții Apostoli și pentru Sfinții Părinți, erezia nu este numai incapacitatea de a cunoaște adevărul, ci și de a face binele: “ereticul necunoscând și nemărturisind adevărul de credință nu se poartă ca un credincios, ci este un om fals, ipocrit și păcătos.”¹⁸

Deși anul 2000 a trecut, frământările advente, fie neo-protestante, fie sectare oculte, nu s-au diminuat, din contră, ele s-au accentuat adăugându-se noi borne eshatologice.

Doctrinile eronate cu privire la eshatologie regăsite la sectele de proveniență adventă se bazează foarte mult pe erezia hiliastă prezentă încă din biserica primară. Hiliasmul clasic a luat naștere pe fondul persecuțiilor iudaice și păgâne asupra Bisericii creștine din biserica primară. Erezia hiliastă a fost influențată de concepția „eternei reveniri”¹⁹, de perioadele exilului iudaice. Milenarismul „modern”, ca o actualizare a hiliasmului, pe de altă parte, își are originea în „nesiguranța

¹⁵ Pr. Gheorghe Petraru, *Ortodoxie și prozelitism*, Editura Trinitas, Iași, 2000, p. 349

¹⁶ Pr. Prof. Dr. Dumitru Radu, *Păstrarea drepte credințe, condiție pentru mântuire*, în *Ortodoxia*, nr. 1, 1990, p. 13

¹⁷ Pr. Prof. Ilarion Felea, *Ereticii și răstăcirile lor doctrinare*, Editura România creștină, București, 1999, p. 21

¹⁸ Prof. Dr. Teodor M. Popescu, *Privire asupra schismelor, ereziilor și sectelor*, Editura România Creștină, București, 1999, p. 349

¹⁹ Martin Hengel, *Judaism and Hellenism: Studies in their Encounter in Palestine during the Early Hellenistic Period*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, OR, 2003, p. 191

societăților și în instabilitatea religioasă care nasc nemulțumiri și conflicte sociale ce se referă și în psihologia religioasă de pe o parte; pe de altă parte, interpretarea fantezistă a textelor profeților exilici și scrieri apocrife, coroborate cu Apocalipsa, creează și mențin psihoza religioasă manifestată prin credulitate și tulburarea cugetului, prin teorii și calcule mileniste”²⁰.

Din perspectivă scripturistică, milenariștii (sau mileniștii) se bazează foarte mult pe Apocalipsă 20, text pe care-l interpretează literal. Însă, dacă am aborda interpretarea literală a acestui text, ar trebui să ne poziționăm în contradicție cu alte texte ale Sfintei Scripturi. Din acest motiv trebuie afirmat că Apocalipsa, fiind o carte profetică, nu poate fi interpretată literal și nu poate fi astfel mai ales acele texte care s-ar situa în contradicție cu alte texte clare ale Sfintei Scripturi, sau cu învățătura Sfintei Scripturi privită în ansamblul ei²¹.

Eshatologia în cadrul mișcărilor de tip New Age este centrată pe ideea milenarismului, ca fiind un eveniment iminent, toată atenția acestora fiind centrată pe acest eveniment. Din acest motiv, este normal să privim Mișcarea dintr-o perspectivă a erudiților milenariști. În doctrina eshatologică a mișcării New Age se vorbește despre Apocalipsă, mesianism și hiliasm (sinonim aproximativ cu milenarism), ca și concepte analitice distincte, dar subliniază limitele acestora, de multe ori faptele pur și simplu nu se acomodează cu compartimentele lor. Este anevoios totuși să precizăm, să subliniem diferența relativă dintre apocalipticism și milenarism.²² Într-o viziune strict apocaliptică, lumea nouă va veni ca o catastrofă peste ceea ce deja există, și înlocuiește ordinea lumii actuale, printr-o ordine diferită, transcendentă. Visul pentru milenariști este acela al perfecțiunii, un pământ înconjurat de pace și îndestulare, fără nedreptate și in Justiție. De cealaltă parte, viziunea apocalipticilor, are în vedere lumea care va dispărea, pentru a fi înlocuită de una diferită.

V. Remedii și soluții misionare ortodoxe pentru combaterea provocărilor de natură eshatologică

În activitatea misionară a Bisericii sunt folosite metode, remedii și soluții pentru combaterea concepțiilor eronate cu privire la eshatologie precum reviste, jurnale, simpozioane, emisiuni de radio și de televiziune, site-uri web, rețele de socializare și poșta electronică. Prin aceste mijloace, misiune bisericii umărește sporirea gradului de adresabilitate, contactul cu anumite segmente ale societății care nu au o deschidere prea mare către Biserică, precum și o vibilitate cât mai mare în rândul credincioșilor. Mass-media creștin-ortodoxă, foarte dezvoltată astăzi datorită unei deschideri și unui

²⁰ Diac. Prof. Dr. Petre.I. David, *Invazia sectelor*, vol. I, Editura Crist-1, București, 1997, p. 390

²¹ Prof. N. Chițescu, Pr. Prof. I. Todoran, Pr. Prof. I. Petreună, *Teologia Dogmatică și Simbolică*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2005, p. 316

²² Barbara Potrata, *New Age, Socialism, and other Millenarianisms. Affirming and Struggling with (Post)socialism*, în revista *Religion, State & Society*, vol. 32, no. 4, December 2004, p. 384.

program foarte bine articulat la nivelul Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române, oferă posibilitatea cunoașterii vieții și învățaturii bisericești, atât de către credincioșii Bisericii cât și de cei din afara ei, în limitele exprimării creștine, fără scop comercial și cu intenția clară de se face cunoscută unui număr cât mai mare de oameni.

Există foarte multe publicații, la nivelul fiecărei eparhii, buletine, reviste, almanahuri care sunt de folos credincioșilor și mijloace eficiente pentru misiunea bisericii. De asemenea, deosebit de importante sunt cele două mijloace mass media, radio și televiziunea Trinitas, precum și portalul de știri Basilica. Atât Patriarhia Română, cât și fiecare Episcopie, deține site-uri oficiale deosebit de importante deoarece mijloace prin care Biserica și-a înmulțit posibilitățile de misiune.

În momentul în care oamenii nu sunt discreditați în întregime de către unii anticreștini din societatea de azi, ținta contestărilor este reprezentată de cultura occidentală moștenită din antichitate: Israel, Grecia, Roma și Bizanț. Astăzi sunt promovate în exces moduri de exprimare a unor societăți neoccidentale și necreștine, lucruri ce se regăsesc până și în cursurile universitare, însă cu mult mai mult se răspândesc cu ajutorul tehnicii și internetului. Moștenirea reală și corectă a creștinismului (trecutul său, cultura și civilizația) sunt uitate din păcate, în vreme ce la ordinea zilei figurează lucruri importante aparținând societăților necreștine. Astfel, au început să fie întâlnite la tot pasul doctrine străine de învățătura Bisericii cu privire la facerea și finalitatea lumii.

Din păcate, realizările importante ale civilizației occidentale sunt considerate perimate în comparație cu alte culturi, în special cele orientale. Încrederea în civilizația iudeo-creștină a fost înlocuită de credința potrivit căreia se poate vorbi de echivalență morală, artistică și religioasă între toate culturile, indiferent de modul de comportament, de ceea ce produc, de felul în care îi tratează pe oameni. În multe domenii s-a ajuns să se creadă că Răsăritul și Apusul creștin sunt inferioare tuturor celorlalte culturi. Această perspectivă a redus sociologia și antropologia, la fel ca literatura și istoria, la simple aserțiuni politico-ideologice în compania atee de a de-creștina cultura occidentală și de a o supune ingineriei sociale dirijate de un stat puternic secular și desacralizat.

Societatea contemporană este marcată de o incredibilă inflație a limbajului, mai ales cel aparținând mass-media și advertising-ului, un limbaj al necesităților artificial promovate (rareori expresii ale unei dorințe esențiale), afectare a discursului, sărăcire a limbajului politic, abstracții vag ezoterice ale vorbăriei economice care concepe economia ca idol și ca destin, căutare neobosită a „comunicării” în ireal și în criza limbajului. Astfel, crește speranța în cuvântul ca trezire, eliberare, revelație. Pe de o parte, limbajul este zgomot iar cuvântul este modulare a tăcerii, iar pe de altă parte credința trăiește în cuvânt și moare în limbaj. Cuvântul adevărat este unul viu, tainic și comunicabil către cei care vor să îl asculte.

Cu toate acestea, pentru Biserică a reprezentat ceva pozitiv deoarece a fost provocată și determinată să-și creeze și să inventeze propriile mijloace mass-media. „Postul de Radio „Trinitas”, cotidianul „Lumina” și „Trinitas TV”, opere create cu binecuvântarea și sub atenta supraveghere a Preafericitului Părinte Patriarh Daniel.

Concluzii

Învățătura cu privire la eshatologie este bazată pe revelația divină cuprinsă atât în Vechiul Testament, cât mai ales în Noul Testament pentru că Mântuitorul Hristos, în cadrul cuvântărilor Sale către poporul evreu, a avut multe referiri cu privire la sfârșitul lumii și la judecata lui Dumnezeu. Pe lângă predicile Mântuitorului, Sfinții Apostoli în unele din scrierile lor au dezvoltat învățătura despre eshatologie cunoscut fiind faptul că creștinii Bisericii primare se așteptau ca a doua venire a Domnului să vină curând, chiar în timpul vieților lor. Din această perspectivă, concluzionăm că Revelația Noului Testament reprezintă cu adevărat fundamentul învățaturii cu privire la eshatologie așa cum este ea regăsită în teologia ortodoxă.

Eshatologia a fost inaugurată prin întruparea Fiului lui Dumnezeu, însă se desăvârșește Parusia Domnului. A fi ortodox înseamnă a trăi creștinismul în mod deplin, motiv pentru care eshatologia ortodoxă este mai întâi de toate una a experienței. Participarea creștinului ortodox la viața lui Dumnezeu se face prin împărtășirea cu harul divin prin Sfintele Taine și prin experiența mistică a credinciosului. Între cele două moduri de a trăi nu există diferență deoarece același Duh Sfânt lucrează în amândouă trăiri pentru a ajunge la asemănarea cu Dumnezeu.

Am văzut că foarte importantă pentru eshatologia ortodoxă foarte importantă este cartea Apocalipsei având în vedere caracterul profetic al acesteia. În carte se regăsesc multe elemente legate de eshatologie care au o deosebită importanță pentru învățătura Bisericii, mai ales pentru acea parte a dogmaticii „Dumnezeu Judecătorul”. Putem spune că apocalipsa desăvârșește toate aspectele legate de sfârșitul lumii, de judecata universală și de Parusie, aspecte regăsite atât în cele patru Evanghelii, cât și în cărților Sfinților Apostoli din Noul Testament.

Nu trebuie să uităm că învățătura despre învierea morților este prezentă și în cadrul Vechiului Testament ca o pregătire și un preambul pentru ceea ce avea să descopere Mântuitorul Hristos Apostolilor și poporului evreu. Și din această perspectivă, Vechiul Testament a reprezentat o adevărată călăuză către Hristos.

O altă religie monoteistă, islamul, are o viziune mai materialistă arunci când vorbește despre viața veșnică și răsplătirile de care vor avea parte cei care cred în Allah. Am văzut că islamul învață că există o răsplată pentru cei buni și o pedeapsă pentru cei răi, că există o altă viață după aceasta iar

răsplata sau pedeapsa nu sunt neapărat păstrate pentru Ziua Judecării, pentru că încep imediat după moarte atunci când sufletul părăsește trupul. Eshatologia coranică vorbește despre bucuriile pe care omul le poate avea în rai dacă a avut o viață dedicată lui Allah dar și de pedepsele iadului pe care le vor trăi necredincioșii, cei care nu s-au convertit la islam. Eshatologia religiilor orientale este departe de cea ortodoxă pentru că se discută despre o ciclicitate a lumii și de o cosmologie nesfârșită (samsara).

Sectele care au caracter advent consideră că evenimentele eshatologice se vor desfășura în trei etape. Prima etapă, așa cum am văzut, este identificată cu începerea împărăției de o mie de ani. Cea de a doua etapă va cunoaște evenimentele caracteristici acestei împărăți milenariste, care, după părerea unor advenți se va desfășura în cer, acolo unde sfinții vor judeca pe cei ce nu au crezut în Dumnezeu și au făcut fapte rele, timp în care pământul va fi nelocuit. Alți advenți spun că pe pământ va avea loc această împărăție de o mie de ani, acolo unde Iisus Hristos va stăpâni împreună cu cei drepti care vor avea parte de fericirea trupească deplină. În ultima etapă se vor petrece evenimentele care vor avea loc la sfârșitul celor o mie de ani, atunci când vor avea loc dezlegarea satanei, aducerea oamenilor răi înaintea lui Dumnezeu și va avea loc Judecata Universală. Și în cazul învățaturii despre eshatologie, ca și în cazul multor învățături răstălmăcite de acestea, sectele advente au folosit anumite texte biblice din care și-au creat o doctrină străină de revelația adevărată adusă de Mântuitorul Hristos și transmisă prin Sfinții Apostoli și de Biserică până astăzi.

Așa cum am putut vedea există o multitudine de teorii științifice cu privire la sfârșitul universului care se bazează pe diverse calcule și toate aceste teorii văd sfârșitul universului undeva foarte departe, peste milioane de ani chiar. Cercetarea științifică în această zona a fost una intensă, amplă și concretizată printr-o serie de studii prin care oamenii de știință încercau să prezică viitorul universului prin stabilirea câtorva parametri fundamentali. Am putut observa în cadrul teoriilor științifice cum fizicienii și astronomii au încercat, pe baza nivelului științific de azi, să calculeze timpul de distrugere a stelelor, de ciocnire a galaxiilor, între care și Calea Lactee, pentru a prezice cât anume Pământul va rezista din punct de vedere fizic, pe de o parte, iar, pe de altă parte, rezistența universului în integralitatea lui. Bineînțeles că aceste calcule și teorii nu sunt exhaustive pentru că de cele mai mult ori sunt folosite speculațiile, presupunerile și incertitudinile. Cu toate acestea, cercetătorii și oamenii de știință nu i-au în considerare voința reală a lui Dumnezeu și decizia Sa finală cu privire la transformarea acestei lumi într-un cer nou și într-un pământ nou. În fund, chiar nu are importanță cât timp o anumită stea va „supraviețui” sau în cât timp Soarele, steaua care susține din punct de vedere fizic Pământul, va începe să cunoască transformări care să ducă la distrugerea vieții de pe Pământ, deoarece numai Dumnezeu, prin Pronia Sa divină, știe cât timp să treacă până la a doua venire a Mântuitorului și până la Judecata finală. Cu toate că aceste teorii se bazează pe

speculații și resupineri, ele pot reprezenta direcții importante și plauzibile pentru omul contemporan care are mare încredere în oamenii de știință. Provocarea este majoră pentru Biserică pentru că va trebuie să lupte cu aceste teorii având ca armă învățăturile Mântuitorului Hristos, care pentru omul contemporan nu mai reprezintă repere reale.

Ca o concluzie generală, eshatologia reprezintă o temă fundamentală a învățăturii Bisericii Ortodoxe, ea constituind o parte importantă din tot conținutul adevărilor de credință revelate. În cadrul învățăturii ortodoxe, eshatologia nu înseamnă un simplu capitol de dogmatică pe care îl regăsim la finalul unui manual clasic de dogmatică, ci mai degrabă întreaga teologie ortodoxă este așezată într-un tipar eshatologic. Creștinismul ortodox are parte de o doctrină eshatologică completă pentru că pentru creștinii, care rezistă la multitudinea de provocări venite din sfera laică, planul eshatologic sau viața veșnică de după moarte, nu sunt evenimente ce se vor petrece în viitor, ci mai degrabă această viață a început în și prin Hristos care a înviat din morți. Având în vedere că Hristos rămâne cu cei care cred în El, care au o legătură intimă și vie cu El prin împărtășirea din Trupul și Sângele Lui, pentru creștinul contemporan viața veșnică a început prin viețuirea lui pe pământ. Din acest motiv, împărtășirea și viețuirea cu Hristos nu reprezintă doar ca o credință eshatologică care va avea loc în viitor, ci ea presupune credința unei prezențe adevărate a lui Hristos în fiecare credincios, în mod nedesăvârșit în această viață și în mod deplin în veșnicie. Privind lucrurile din această perspectivă, înțelegerea corectă a învățăturii cu privire la eshatologie este fundamentală pentru viața și misiunea omului contemporan.

Bibliografie selectivă

A. IZVOARE BIBLICE ȘI PATRISTICE

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994
2. Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, trad. de Pr. Dumitru Fecioru, în col. „P.S.B.”, vol. 4, Editura I.B.M. al B.O.R., București, 1982
3. Gregory of Nyssa, *In illud: Tunc et ipse filius. The Minor Treatises on Trinitarian Theology and Apollinarism*, Brill, Leiden, 2008
4. Hippolytus of Rome, *Treatise on Christ and Antichrist*, in Ante-Nicene Fathers, Vol. 5. Edited by Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1886

5. Origen, *Despre principii*, III, 5, în PSB vol. 8, “Scrieri alese”, studiu introductiv, traducere, note de Pr. Prof. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982
6. Origen, *Homilies on Leviticus*, 7,9, in “The Fathers of the Church, The Catholic University of America Press”, Washington, 1990
7. Saint Ambrose, *Hexaameron*, în „The Fathers of the Church”, Volume 42, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2010
8. Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheze*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, București, 2003
9. Sf. Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaameron*, în PSB 17, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986
10. Sfântul Grigorie de Nyssa, *Despre facerea omului*, XXVIII, în **Scrieri**, Partea a doua, traducere și note de Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998
11. Sfântul Grigorie de Nyssa, *Dialogul despre suflet și înviere*, în “Scrieri”, Partea a doua, traducere și note de pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998
12. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre învierea morților*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1943
13. St. Isaac the Syrian, *Mystical Writings*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1977
14. St. John Chrysostom, *Apologist*, in „The Fathers of the Church”, Volume 73, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 1990
15. St. John Chrysostom, *Homilies on the Epistle of St. Paul to the Romans*, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2012

B. DICȚIONARE ȘI ENCICLOPEDII

16. *A Dictionary of Christ and the Gospels*, Volume II, Part Two, Edited by James Hastings, University Press of the Pacific, Nonolulu, Hawaii, 2004
17. *A Dictionary of Scientists*, Oxford University Press, Oxford, 1999
18. *A Handbook of Ancient Religions*, edited by John R. Hinnels, Cambridge University Press, Cambridge, 2007
19. *A New Dictionary of Christian Theology*, editat de Alan Richardson, John Bowden, SCM Press, London, 1989

20. *Biographical Dictionary of Great Astronomers*, publicat de G. Ramamurthy, Sura Books LTD, Chennai, 2005
21. Gibb, H., *The Encyclopedia of Islam*, Luzac and Company, London, 1960
22. Guiley, Rosemary, *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*, Facts On File Inc, New York, 2006
23. Hastings, James, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Scribner, New York, 1951
24. *Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology*, edited by Stephen F. Brown, Juan Carlos Flores, Rowman & Littlefield, Lanham, 2018
25. Ridpath, Ian, *A Dictionary of Astronomy*, Oxford University Press, Oxford, 2018
26. *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, editat de John Anthony McGuckin, Union Theological Seminary, New York, 2010
27. *The Westminster Dictionary of Theological Terms*, editat de Donald K. McKim, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2014

C. CĂRȚI DE SPECIALITATE

28. Achimescu, Nicolae, *Noile mișcări religioase*, Editura Limes, Cluj Napoca, 2000
29. Adams, Fred C., Laughlin, Greg, *The Five Ages of the Universe: Inside the Physics of Eternity*, Touchstone, New York, 2016
30. Anthony of Sourozh, Metropolitan, *God and Man*, Darton Longman & Todd, London, 2004
31. Antoine (Bloom) de Souroge, *La Vie, la Souffrance, la Mort*, Laurens, Paris, 1988
32. Barentine, John C., *Uncharted Constellations: Asterisms, Single-Source and Rebrands*, Praxis Publishing, Chichester, 2016
33. Barrett, C. Kingsley, *The Gospel According to St. John. An Introduction with Commentary and Notes on the Greek Text*, Westminster Press, Philadelphia, 1978
34. Bauckham, Richard, *The Theology of the Book of Revelation (New Testament Theology)*,
35. Bronner, Leila Leah, *Journey to Heaven: Exploring Jewish Views of the Afterlife*, Urim Publication, New York, 2015
36. Bulgakov, Sergei, *The Apocalypse of John*, London 1976
37. Cabot, Laurie, *Power of the Witch: The Earth, the Moon, and the Magical Path to Enlightenment*, Editura Bantam Doubleday Del, New York, 1989
38. Calciu-Dumitreasa, Pr. Gheorghe, *Homo americanus. O radiografie ortodoxă*, Editura Christiana, București, 2002
39. Căndea, Dr. Spiridon, *Hristos și mântuirea sufletească a orășenilor*, Sibiu, 1939

40. Carroll, B. Jill, *A Dialogue of Civilizations*, Tughra Books, Somerset, New Jersey, 2014
41. Chițescu, Prof. N., Todoran, Pr. Prof. I., Petreună, Pr. Prof. I., *Teologia Dogmatică și Simbolică*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2005
42. Davies, P. C. W., *Cosmic Blueprint*, Penguin Books, London, 1987
43. Davies, P. C. W., *The Goldilocks Enigma*, Penguin Books, London, 2006
44. Edmond, Gary, *Expertise in Regulation and Law*, Routledge, London, 2017
45. Edwards, Rem Blanchard, *What Caused the Big Bang?*, Radopi, Amsterdam - New York, 2001
46. Felea, Pr. Prof. Ilarion, *Ereticii și rătăcirile lor doctrinare*, Editura România creștină, București, 1999
47. Ferguson, Marilyn, *The Aquarian Conspiracy: Personal and Social Transformation in the 1980*, Editura Tarcher, Los Angeles, 1980
48. Gambini, Rodolfo, Pullin, Jorge, *A Hospitable Universe: Addressing Ethical and Spiritual Concerns in Light of Recent Scientific Discoveries*, Andrews UK Limited, Exeter, UK, 2018
49. Gardner, Martin, *The New Ambidextrous Universe: Symmetry and Asymmetry from Mirror Reflections to Superstrings*, Dover Publications Inc., Mineola, NY, 2005
50. Heim, Karl, *The World: Its Creation and Consummation: The End of the Present Age and the Future of the World in the Light of the Resurrection*, Muhlenberg Press, Philadelphia, 1962
51. Hengel, Martin, *Judaism and Hellenism: Studies in their Encounter in Palestine during the Early Hellenistic Period*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, OR, 2003
52. Himcinschi, Pr. Dr. Mihai, *Doctrina trinitară ca fundament misionar*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004
53. Istodor, Pr. Prof. Dr. Gheorghe, *Fenomenul sectar necreștin*, Editura Dominor, București, 2009
54. Istodor, Pr. Prof. Dr. Gheorghe, *Fenomenul sectar necreștin*, Ed. Dominor, București, 2009
55. Istodor, Pr. Prof. Dr. Gheorghe, *Dialogul dintre științe și religie din perspectiva Misiunii Bisericii*, Editura Do-minor SRL și Editura Rawex Coms SRL, București, 2010,
56. Lambert, Dominique, *Sciences et theologie: Les figures d'un dialogue*, Lessius, Namur, 1999
57. of the Everlasting Kingdom, Lulu Publishing, Morrisville, North Carolina, 2014
58. Lossky, Vladimir, *Orthodox Theology: An Introduction*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1978
59. Maxwell, Arthur S., *Dumnezeu în istorie*, Editura "Orion", Bacău
60. Nagel, E., Newman, J.R. , *Godel's Proof*, Routledge and K. Paul, London , 1976

61. Nattier, Jan, "Buddhist Eschatology" In *The Oxford Handbook of Eschatology* edited by Jerry L. Walls, Oxford University Press, Oxford, 2008
62. Parrinder, Geoffrey, Ed., *World Religions, From Ancient History to the Present*, Facts on File, New York, NY, 1973
63. Remete, Pr. conf. dr. George, *Dogmatica Ortodoxă*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2000
64. Rovelli, Carlo, *The First Scientist: Anaximander and His Legacy*, Westholme, Yardley, PA , 2011
65. Schwarz, Hans, *Eschatology*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U. K., 2000
66. Stăniloae, Pr. Prof. Univ. Dr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, București, 1996
67. Sweeney, Marvin A., *Isaiah 1–39, with an Introduction to Prophetic Literature*, Eerdmans, Grand Rapids, Mich, 1996
68. Teofan Zăvorătu, *Tâlcuiri din Sfânta Scriptură pentru fiecare zi din an*, Editura Sophia, București, 2015
69. Tyneh, Carl S., *Orthodox Christianity: Overview and Bibliography*, Nova Science Publishers, Inc., New York, 2003
70. Williamson, Marianne, *A Return to Love: Reflections on the Principles of a Course in Miracles*, Editura HarperCollins, New York, 1993
71. Wingren, Gustaf, *Man and the Incarnation: A Study in the Biblical Theology of Irenaeus*, Wipf & Stock Publishers, Eugene, OR, 2004
72. Witherington, Ben, *Revelation (The New Cambridge Bible Commentary)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003
73. Zimmer, Heinrich, *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2015
74. Zimmermann, Ruben, "Eschatology and time in The Gospel of John", in *The Oxford Handbook of Johannine Studies*, editat de Judith M. Lieu, Martinus C. de Boer, Oxford University Press, Oxford, 2018

D. STUDII ȘI ARTICOLE DE SPECIALITATE

75. Abrudan, Dr. Dumitru, "Dreptatea și pacea în cartea Psalmilor", în *Studii teologice*, XV (1963), nr. 7-8

76. Abrudan, Pr. Prof. Dumitru, „Un capitol din Teologia biblică vechitestamentară: moartea, nemurirea sufletului, judecata și viața viitoare”, în *Revista Teologică* an IV, nr. 3/1994
77. Achimescu, Nicolae, *Secularismul ca atitudine spirituală care-l ignoră pe Dumnezeu*, în “Teologia”, Nr. 4, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2004
78. Cirkovic, Milan, “A Resource Letter on Physical Eschatology”, in *American Journal of Physics*, no. 71(2), 2003
79. Collins, John J., “Apocalyptic Eschatology as the Transcendence of Death”, in *Catholic Biblical Quarterly*, no. 36, 1974
80. Henry, Todd J.; Kirkpatrick, Davy and Simons, Douglas, “The solar neighborhood, 1: Standard spectral types (K5-M8) for northern dwarfs within eight parsecs”, in *The Astronomical Journal*, vol. 108, no. 4, 1994
81. Holland, David Larrimore, “History, Theology and the Kingdom of God”, in *Biblical research*, no. 13 (1968)
82. Ladd, George Eldon, “Why not Prophetic - Apocalyptic?”, în *Journal of Biblical Literature*, 1957, vol. 76, nr. 3
83. Lemeni, Adrian, *Ideologizarea științei*, în “Știință și teologie preliminarii pentru dialog”, coord. Pr. Prof. Dr. Dumitru Popescu, Editura XXI: Eonul Dogmatic, București, 2001
84. Philip la Grange du Toit, “The Salvation of *All Israel* in Romans 11:25–27 as the Salvation of Inner-Elect, Historical Israel in Christ”, in *Neotestamentica*, no. 49.2 (2015)
85. Rodin, Vladimir, “About the Universe Evolution or the new Cosmological Model”, Fundamental and Applied Research: Hypotheses, Problems, Results: Proceedings of the First International Scientific and Practical Conference, Novosibirsk, September 8, October 13, 2017
86. Scalo, J. M., „The stellar initial mass function”, in *Fundamentals of Cosmic Physics*, vol. 11, May 1986
87. Seow, Choon-Leong, “West Semitic Sources”, in *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, ed. Martti Nissinen, Society of Biblical Literature, Atlanta, Ga, 2003
88. Stewart, I., “The Second Law of Gravitics and the Fourth Law of Thermodynamics”, in N. H. Gregersen, *From Complexity to Life: On the Emergence of Life and Meaning*, Oxford University Press, Oxford, 2003